

nildiğini söyler. Bazan hazret sözüyle sūfinin içinde bulunduğu ilâhî isimle ilgili hal de ifade edilir. Meselâ sūfî Allah'ın rahmân isminin tecellisine mazhar olmuşsa o rahmânî hazrette sayılır (a.g.e., II, 176).

Hazret, değişik hakikatlerin özel bir biçimde birleşmesinden meydana gelen yeni bir hakikati ifade etmek için de kullanılır. Meselâ hayal, farklı birtakım hakikatlerin bir araya gelmesinden oluşan birleşik bir hakikattir. Bu birleşimin belli bir şekilde oluşu ona ayrı bir özellik kazandırır, buna da "hazret-i hayâl" (hayal alanı) denir. Hazret-i insâniyye ve hazret-i ilâhiyye de böyledir. İbnü'l-Arabî rüya olayını, bu arada Hz. İbrâhîm'in oğlu İsmâîl'le ilgili olarak gördüğü rüyayı (bk. es-Sâffât 37/102) hayal hazretiyle açıklar. Ona göre hayal hazretindeki her tecelli, bunun yorumunu yapacak ve Allah'ın ondan neyi kastettiğini anlamayı sağlayacak başka bir bilgiye ihtiyaç gösterir. Buna da "tâbir" adı verilir. Tâbir "görülen bir sûretten başka bir hususa geçmek" demektir.

İbnü'l-Arabî, Hak'la halk arasındaki her nisbetin bir hazret meydana getirdiğine, kulun bu hazret nisbetinde Hak'la bulunduğu inandır. Meselâ müşâhede, mükâleme ve semâ hazretleri böyledir (a.g.e., II, 601).

Hazret-i ilâhiyye Allah'ın zât, sıfat ve fiillerinden ibarettir. Hazret-i ilâhiyyenin mazhar ve tecellilerine "hazret-i insâniyye", akl-ı evele "hazret-i ahadiyyet", ilâhî isimler mertebesine "hazret-i esmâiyye", Allah'ın zâtından başka hiçbir şeyin nazarı itibara alınmamasına da "hazret-i hüviyyet" denir.

Âlemin oluşumunu sudûr ve tecellî teorilerine göre açıklayan sūfilere göre varlıklar Allah'tan zuhûr etmek suretiyle derece derece O'ndan uzaklaşarak ve aşağıya inerek meydana gelir. Bu durum "te-nezzülât" sözüyle ifade edilir. Allah'ala ulaşmak isteyen bir sâlik, aynı yoldan bu te-nezzülâtı teker teker aşarak yukarıya doğru çıkmak zorundadır. Bu çıkışlara da "hazarât" denir. Hazretin her basamağında gaip olan bir durum hazır, ötedeki bir makam beride, uzaktaki bir hal yakında olur. Bilinmeyen şeylerin bilindiği, görünmeyenlerin görüldüğü, yani gaiplerin hazır hale geldiği bu mertebelere de hazret denilmiştir. Bir sâlik bu hazretlerden ne kadar çoğunu katederse mânevî derecesi o kadar yükselir ve kutsiyet kazanır. Velî ve şeyhlerin isimleri anılırken başına "yâ Hazret-i Mevlânâ, yâ Hazret-i Abdülkâdir-i Geylânî" gibi hazret unvanı-

nın getirilmesinin sebebi budur. Burada hazret, "pek çok makamı aşarak en yüksek hazrete, ilâhî huzura çıkan ve kutsiyet kazanan şahsiyet" anlamına gelir.

Kuzey Afrika tarikatlarında semâ ve zikir meclislerine de hazret (hazre) adının verilmesi, kulun semâ meclisinde en ulvî haller içinde en kutsî makama ve ilâhî huzura çıktığı yolundaki inanca dayanır. İbnü'l-Arabî buna "hazret-i semâ" adını vermektedir. Kuzey Afrika'da hazreler, semâ ve zikir için düzenlendiği gibi ilim ve ders için de düzenlenir. Sadece ileri derecedeki müridler için düzenlenen özel hazreler de vardır (Hasan eş-Şerkâvî, s. 124).

Özellikle İbnü'l-Arabî'nin geliştirdiği hazret teorisi yavaş yavaş dinî ve siyasi hayatı da geniş ölçüde etkilemiş, bunun neticesi olarak terim sūfî olmayan din ve devlet adamları hakkında da kullanılmıştır. Arapça'da "hazretü's-şeyh", Farsça'da "hazret-i şeyh", Türkçe'de "şeyh hazretleri" şeklinde kullanılan kelime son asırlarda daha çok Allah, peygamberler, sahâbe, melekler, padişah ve devletin ileri gelen şahsiyetleri için de kullanılmaya başlanmıştır. Araplar ise hazret yerine daha çok "seyyidünâ" (efendimiz) ifadesine yer verirler.

Edebî metinlerde kelime, daha ziyade dinî muhtevası ile ve genellikle Allah (Hakkıdır Hazret-i Hakk'ın ol mâl / Sen dahi etme edâda ihmâl [Nâbî]; Ey Hazret-i Rahmân'ım / Tevfik ü hidâyet et / Âlemlere sultânım / Tevfik ü hidâyet et [Hüdâî]); Peygamber (Seyr eden mu'cize-i kâmetini / Dedi hep medh edüben hazretini [Hâkânî]) ve velîler (Nakd olur gencür-ı hâs-ı himmet-i Zerkûb'dan / Eyleyenler hazret-i hünkâra arz-ı ihtiyâc [İzzet Molla]) hakkında kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "hâzr" md.; *el-Ta'rifât*, "hâzret" md.; *Tehânevî*, *Keşşâf*, I, 296; *el-Mu'cemü's-şûfî*, "hâzret" md.; *Ca'fer Seccâdî*, *Ferheng*, "hâzret" md.; *Bakî*, *Meşrebü'l-ervâh*, s. 253; İbnü'l-Arabî, *Fuşûş*, s. 85, 90, 93; a.mlf., *el-Fütûhât*, II, 176, 582, 601; İbnü'l-Hatîb, *Rauzatü't-tâ'rif* (nşr. M. İbrâhîm el-Kettânî), Beyrut 1980, s. 162; Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara 1974, s. 262-263; Ahmet Avni Konuk, *Fuşûsü'l-hikem Tercüme ve Şerhi* (haz. Mustafa Tahralı - Selçuk Eraydın), İstanbul 1987-92, I-III, hazırlayanların giriş bölümleri; Hasan eş-Şerkâvî, *Mu'cemü' elfâzî's-şûfiyye*, Kahire 1987, s. 124; Celâleddin Âştîyânî, *Şerh-i Mukaddime-i Fuşûşü'l-hikem-i Kayserî*, Tahran 1370 hş., s. 447-455, 468; D. B. MacDonald, "Hadra", *İA*, V/1, s. 55; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, II, 112; *Dihhudâ*, *Luğatnâme*, II, 716.

MEHMET DEMİRCİ

HEBÂ

(الهباء)

Allah'ın,
içinde âlemin sûretlerini döktüğü
şekilsiz madde anlamında
tasavvuf terimi.

Sözlükte "toz, zerrecik" anlamına gelen kelime, Kur'an-ı Kerim'de iki yerde (el-Furkân 25/23; el-Vâkıa 56/6) âhirette hiçbir karşılık verilmeyip boşa giden, geçersiz sayılan ameller için kullanılmıştır. Bazı âlimler, buradan hareketle dünyanın değersizliğini ve önemsizliğini hebâ kavramıyla ifade etmişlerdir.

Tasavvuf literatüründe ilk defa Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'de rastlanan hebâ kavramını sonraki mutasavvıflar âlem-Allah, madde-sûret ve zâhir-bâtın ilişkisini anlatmak için kullanmışlardır. Allah, hebâ denilen şekilsiz maddenin içine âlemin sûretlerini (suver-i âlem, ecsâd-ı âlem) açmıştır. İlk akıl, küllî nefis ve küllî tabiat-tan sonra varlık mertebelerinin dördüncü ve en aşağı sırasında yer alan hebâ varlıktan o kadar az pay almıştır ki ona yok demek bile mümkündür. Nitekim ismi duyulduğu, cismi bulunmadığı için ona anka da denilmiştir. Hebâ mertebesindeki varlık ancak beyazdaki beyazlık olarak düşünülebilir; beyazlık sadece zihinde, beyaz ise duyuda var olduğu gibi hebâ da sadece zihinde vardır. Toz ve zerreciklerin varlığı güneş olmadan görülmediği gibi hebânın varlığı da onda açılan ve tecelli eden sûretler olmadan anlaşılabilir. Kendi kendine varlığı olmayıp sûretlerle var olduğu için ona **sebha** da (üzerinde hiçbir şey bitmeyen çorak arazi) denilmiştir (Kâşânî, s. 45). Mutasavvıfların anka veya sebha dedikleri bu kavram filozofların heyülâ kavramını hatırlatmaktadır (bk. ANKA).

Muhyiddin İbnü'l-Arabî hebâyı "karanlık cevher ve şekil kabul eden madde" diye tarif etmiştir. İbnü'l-Arabî'ye göre tabiatla hebâ birbirini tamamlayan varlıklardır; birincisi etkiler, ikincisi etkilenir; bu etkileşimden küllî cismin sûreti doğar. Tabiat baba, hebâ anne gibi olup küllî cismin sûreti bunların eseridir. İbnü'l-Arabî, madde anlamına gelen hebâyâ kabul ettiği sûret tabii ise tabii hebâ, sunî ise sınaî hebâ adını verir. Meselâ unsurlar bitki ve canlı gibi şeyler için tabii hebâ, demir de ondan yapılan bıçak, keser ve tel gibi nesnelere için sınaî hebâdır (el-Fütûhât, II, 433).

BİBLİYOGRAFYA :

el-Ta'rifât, "hebâ" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 92; II, 1538; *el-Mu'cemü's-şûfi*, s. 1095-1097; Ca'fer Seccâdi, *Ferheng*, "hebâ" md.; İbnü'l-Arabî, *el-Fütühât*, II, 54, 153; II, 118, 433; İbnü'l-Hatib, *Ravzatü't-ta'rif* (nşr. M. İbrâhim el-Kettânî), Beyrut 1980, s. 597; Kâşânî, *İştîlâhâtü's-şûfiyye*, s. 45.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

HEBBÂR b. ESVED

(هَبَّار بن أسود)

(ö. 15/636'dan sonra)

Şair sahâbî.

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmama, İslâmiyet'i kabul etmeden önce Hz. Peygamber'i ve müslümanları hicvettiği bilinmektedir. Hebbâr, kendisi gibi bazı İslâm aleyhtarlarıyla birlikte, Bedir Gazvesi'nden bir ay kadar sonra Medine'ye hicret etmekte olan Resûl-i Ekrem'in kızı Zeyneb'e yolda rastlamış, onu rahatsız ederek devesinden yere düşmesine ve karnındaki çocuğu zayı etmesine sebep olmuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, görevlendirdiği askerî birliklere Hebbâr'ı ele geçirdikleri takdirde yakmalarını emretmiş, ancak daha sonra bu tür cezalandırmanın Allah'a mahsus olduğunu söyleyerek onu öldürmekle yetinmelerini istemişti. Bir türlü ele geçirilemeyen Hebbâr, Mekke'nin fethedildiği gün öldürülmesi emredilen on kişi arasında yer aldı, fakat yine bulunamadı. Bir müddet sonra müslüman olmaya karar vererek Medine'ye dönmekte olan Resûlullah'a Mekke yakınlarındaki Cîrâne mevkiinde yetişti. Hakkındaki öldürülme emrinden dolayı müslümanların üzerine hücum ettiyse de Resûlullah onlara engel oldu. Resûl-i Ekrem'in huzurunda kelime-i şehâdet getiren Hebbâr uzun süre kaçtığı, hatta yabancı ülkelere sığınmayı düşündüğünü, fakat Resûlullah'ın kendisine kötülük edenleri bağışladığını öğrenince bundan vazgeçtiğini söyledi; hicivleriyle onu çok üzdüğünü itiraf ederek affedilmesini diledi. Hz. Peygamber onu dinledikten sonra kendisini bağışladığını ve İslâmiyet'i kabul etmekle de daha önceki günahlarının affedildiğini belirtti.

Hebbâr, Hz. Peygamber'in vefatından sonra fetihler dolayısıyla Şam'a gitti. Bir müddet orada ikamet edip Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında hacetmek amacıyla Medine'ye döndü; fakat hac günlerinde Mekke'ye yetişemediği için halifenin tavsiyesine uyarak bir yıl sonra hacetmek üzere o yıl umre yapmakla yetindi (*el-Mu-*

vafta°, "Hac", 154). Sind'i ilk defa ele geçiren Benî Hebbâr'dan Ömer b. Abdülâzîz b. Münzir (ö. 250/864 [?]) Hebbâr b. Esved'in torunlarındandır.

BİBLİYOGRAFYA :

el-Muvafta°, "Hac", 154; Vâkıdî, *el-Megâzi*, II, 825, 857-859; İbn Hişâm, *es-Sire*°, II, 309-312; Zübeyrî, *Nesebü Kureys*, s. 219-220; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 95; Merzûbânî, *Mu'cemü's-şu'arâ*° (nşr. F. Krenkow), Kahire 1354 → Beyrut 1402/1982, s. 310; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 118-119; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, III, 609-610; İbn Beşkûvâl, *Ğavâmizü'l-esmâ'i'l-mübhem* (nşr. İzzeddin Ali es-Seyyid - M. Kemâleddin İzzeddin), Beyrut 1407/1987, I, 119-120; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, V, 384-385; İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 597-599; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), VIII, 70.

NURİ TOPALOĞLU

HECE VEZNİ

Türk şiirinde çok eskiden beri kullanılan ve mısralardaki hece sayısının eşitliği esasına dayanan vezin.

Türk edebiyatının en eski metinleri Turfan kazılarında ele geçen, Uygur harfleriyle yazılmış Budizm'e ve İslâmî döneme ait bazı parçalarındadır. Bunlar, sadece edebî dil ve üslup özellikleriyle şiir telakki edilmiş olup pek azında kafiy ve vezin vardır. Bu bakımdan belirli bir düzene bağlı ilk şiir örnekleri olarak *Dîvânü lugâti't-Türk*'te yer alan manzumeleri kabul etmek gerekir. Bu manzumeler, yalnız eserin yazıldığı XI. yüzyıla değil daha önceye de ait olduklarından hece vezninin Türk şiirinde İslâmiyet'ten önce de bulunduğu kesin olarak anlaşılmaktadır. *Dîvânü lugâti't-Türk*'teki manzumelerin ölçüsü beş ile on beş hece arasında değişmekte, eserde vezin ve ölçü "küg, koşug" kelimeleriyle ifade edilmektedir (Arat, s. XI-XX). Ancak bugünkü Türk halk şiirinin de temelini oluşturan bu dönem edebiyatında hece vezninin canlı ve etkili bir gelenek halinde varlığını sürdürdüğünü ispat edecek yeterli sayıda metin yoktur. Bu durum, Orta Asya Türk şiirindeki hece ölçüsünün o devirde henüz pek belirli ve yaygın olmadığını, ancak Karahanlılar döneminde varlığının kesinlik kazandığını düşündürmektedir.

İslâmiyet'in kabulünden sonra İran şiirinin tesiriyle Türk edebiyatında kullanılmaya başlanan aruz vezninin gittikçe yaygınlaşmasına rağmen hece vezni de varlığını devam ettirmiş, bu vezinle özellikle halk edebiyatı içinde önemli yeri olan eserler meydana getirilmiştir. İlk İslâmî

dönem eserlerinde aruzun "feülün feülün feülün feül" (*Kutadgu Bilig* ve *Atebetü'l-hakâyık*) gibi hece vezninin 6 + 5 veya "mefâilün mefâilün feülün", "fâilâtün fâilâtün fâilün" (*Dîvân-ı Hikmet*) gibi hecenin 4 + 4 + 3 kalıplarına benzer ölçülerin tercih edilmesi, hece ile aruz arasında ortak yahut benzer bir kalıp arayışı olarak değerlendirilebilir. İslâmiyet etkisindeki Türk edebiyatının ilk dönem eserlerinden olan *Dîvân-ı Hikmet*'te hece ve aruz vezinleri bir arada kullanılmış, dörtlük nazım birimiyle yazılan manzumelerde hecenin bugün pek kullanılmayan 4 + 4 + 4 = 12'li ve 8 + 8 = 16'lı ölçüleriyle günümüzde yaygın olan 7 + 7 = 14'lü ölçüsüne yer verilmiştir. Türkler'in XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya vatan edinmeleriyle buraya göç eden ozanlar ve mutasavvif şairler "hikmet" veya "ilâhi" adı verilen dinî-tasavvufî halk edebiyatı örnekleri yanında birçok millî unsuru, bu arada hece vezni de beraberlerinde getirmişlerdir. Bu ilk ozanların ve mutasavvif şairlerin şiirleri bugün elde bulunmamakla beraber Yûnus Emre'nin XIII. yüzyılın sonlarına doğru yazdığı şiirler, bu vezni daha önce bir hayli işlendiğini ve kurallarının belirlenip benimsendiğini göstermektedir. XIV. yüzyıldan itibaren bütün özellikleriyle varlığını kabul ettiren divan şiirinde XVIII. yüzyıla kadar yalnız aruz vezni, tekke şiirinde hem aruz hem hece vezni, saz şiirinde ise Âşık Ömer, Gevherî, Erzurumlu Emrah gibi "kalem suarâsı" adı da verilen birkaç dışında tamamen hece vezni kullanılmıştır. Divan edebiyatı şairlerinden ilk defa Nedîm XVIII. yüzyılda hece vezniyle bir koşma yazmış, diğer bazı divan şairleri de fantezi kabilinden birkaç örnekle onu takip etmişlerdir.

Tanzimat'ın ilânıyla (1839) edebî yenileşmenin başlangıcı (1859) arasında da hece vezni kullanan şairler yetişmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar, Tanzimat'tan sonra hece vezninin rağbet kazanmasında Âkif Paşa'nın küçük yaşta ölen torunu için yazdığı koşma tarzındaki mersiyesinin önemli rolü olduğunu söyler. Daha sonraki yıllarda Edhem Pertev Paşa ve Manastırlı Fâik gibi şairler de hece vezniyle bazı şiirler yazmışlardır. Tanzimat'tan sonraki yıllarda başta Ziyâ Paşa, Nâmîk Kemal ve Recâizâde Mahmud Ekrem olmak üzere devrin şairleri hece vezninin değerini takdir ederek az da olsa bu vezinle bazı örnekler vermişlerdir. Bilhassa Ziyâ Paşa, Yeni Osmanlılar'la birlikte Londra'da bulunduğu sırada kaleme al-